

**KVALITA V SIMULTÁNNÍM TLUMOČENÍ –
OTÁZKA DEFINICE KVALITY TLUMOČENÍ
A KOGNITIVNÍ PŘÍSTUP KE KVALITĚ SI JAKO
STRATEGICKÉMU ROZHODOVACÍMU PROCESU**

JANA ĐOUBALOVÁ

ABSTRACT**Quality in Simultaneous Interpreting – Definition of Quality
and Cognitive Approach to Quality as a Strategic Decision Making
Process**

This article focuses on the issue of quality in simultaneous interpreting, namely on the inherent difficulties encountered when trying to define quality in SI; and on the cognitive processes involved in simultaneous interpreting in relation to quality.

So far, no comprehensive and exhaustive definition of quality in simultaneous interpreting has been provided, due to the many facets and factors that need to be taken into account when dealing with quality in SI, as well as the inevitable subjectivity of any assessment of quality. The article discusses existing approaches to quality in SI that may be considered problematic, such as the aspirations towards an ideal of interpreting in contrast to what is a realistically achievable (optimum) quality of interpreting. The claim that interpreting should have the same cognitive effect on listeners as the original speech, on which some of the definitions of quality in SI are based, is challenged and analysed.

Further on, the concept of quality in SI is situated within different cognitive processes taking place during simultaneous interpreting; concepts of working memory and cognitive load are discussed, as well as their connection to interpreting as a decision-making process and strategic behaviour. Quality is understood as the capacity to efficiently and effectively manage available cognitive resources and to choose appropriate strategies to identify and solve particular problems in a specific interpreting situation, while taking into account the overall working conditions and the individual predispositions of the interpreter.

Keywords: cognitive process; cognitive load; quality; quality assessment; working memory; decision-making process; simultaneous interpreting; strategies

Kvalita tlumočení, v našem případě kvalita konferenčního simultánního tlumočení, je bezesporu ústředním tématem profesního života každého tlumočníka, jehož cílem je poskytnout v daných pracovních podmínkách a komunikačním kontextu tlumočnický výkon optimální kvality, jinak řečeno ten nejlepší možný výkon vzhledem k celkovým okolnostem. Kvalita každého tlumočnického výkonu je hodnocena nejen posluchači a řečníkem, ale i klienty (zadavatel, organizátor konference), kolegy, případně dalšími aktéry, přičemž každá osoba, která tlumočení posuzuje, má odlišnou perspektivu, očekávání a chápání cíle komunikačního aktu. Vzhledem k obtížnosti tlumočení jako komplexní kognitivní činnosti a zprostředkované mezilidské a mezikulturní komunikace, do níž zasahují četné sociální, psychologické i individuální faktory, je uspokojení požadavků všech zúčastněných stran na kvalitu tlumočení nutně otázkou určitého kompromisu.

(Ne)definování pojmu kvality v simultánním tlumočení

Je vcelku známým faktem, že neexistuje všeobecně přijímané vymezení pojmu kvality (v) tlumočení. Ani pokusy nejpovolanějších odborníků o obecnou definici nejsou zcela uspokojivé a nedokáží pojmut širší jevů, které můžeme pod pojem kvalita subsumovat, faktorů, jež kvalitu ovlivňují, a úhlů pohledu, které můžeme při posuzování kvality zaujmout. V literatuře tak najdeme plejádu dílčích vymezení kvality v závislosti na zaměření dané výzkumné práce. „Multiple, and sometimes even contradictory definitions highlight different aspects of quality depending on the object of study (i.e. interpreting in different settings and modes) as well as on the aims of a given study, its underlying epistemology and its theoretical approach.“ (Pöchhacker 2015: 334)

Můžeme si dokonce položit otázku, zda je vůbec možné, ba dokonce záhodné, se o vyčerpávající obecnou definici kvality v tlumočení pokoušet. Tlumočení je v první řadě dynamická, praktická a pragmatická činnost, bylo by proto možná pro výzkum i praxi přínosnější nesvazovat pojem kvality komplikovanou definicí, ale spíše prohlubovat studium a popis jejích jednotlivých vlastností a projevů tak, abychom ji dokázali lépe pochopit a efektivněji a informovaněji s ní pracovat v rámci výuky tlumočení, profesní přípravy i samotného tlumočení.

Kvalita obecně a zejména v tlumočení zcela jistě je „a time-, context- and culture-bound social construct which varies from viewpoint to viewpoint and is continuously (re-) negotiated“ (Zwischenberger 2011: 13²). Zajímavý a prakticky užitečný přístup ke kvalitě, který lze aplikovat i na tlumočení, je přístup aristotelovský, kdy se kvalitou rozumí „to, při čem je něco nějaké“. Zjišťovat, *jaké* konkrétní tlumočení je (tedy popisovat tlumočení jako dynamický produkt vzniklý v určitých podmínkách a mající určitý účinek na posluchače), a hlavně *při čem je takové, jaké je* (tedy jaké faktory vedly k jeho konkrétní podobě v kon-

¹ Aristoteles 1958: 48.

² C. Zwischenbergerová se v této velmi přesné citaci inspiroje článkem Nadji Grbić (Grbić 2008).

krétní situaci), je vhodné zejména proto, že se tím vyhneme hodnoticímu přístupu ke kvalitě tlumočení na škále dobrý–špatný. Tento hodnoticí přístup je totiž nejen subjektivní, ale hrají v něm roli také emocionální a psychologické aspekty, které dále ztěžují objektivní a skutečně užitečné posuzování kvality.

Mohli bychom zde tedy zopakovat okřídlenou větu z publikace AIIC z roku 1982, že kvalita je „that elusive something which everyone recognises but no one can successfully define“ (AIIC 1982, citováno z Pöchhacker 2012). Spíše se však ztotožníme s F. Pöchhackerem, který napsal o několik desítek let později: „Rather than ‘elusive’ as such, it therefore seems more appropriate to acknowledge that quality, by its very nature, has more than one dimension and thus permits more than a single, fixed view.“ (Pöchhacker 2013: 34) A dále také: „The notion of quality in simultaneous conference interpreting is no longer, or not so much elusive as complex. Like quality in general (according to the ISO definition), it is intrinsically relative and hence cannot be fixed on one particular element.“ (Pöchhacker 2013: 51) Tento přístup umožňuje zkoumat nadále kvalitu v její celistvosti a proměnlivosti, což však zároveň vyžaduje určitý vhled do problematiky tlumočení a schopnost rozpoznat a správně analyzovat jednotlivé relevantní faktory, což je dovednost, kterou by si tlumočníci měli postupně osvojit během studia a dále rozvíjet a prohlubovat během profesní praxe.

Ve výše uvedené formulaci AIIC stojí za rozbor použití spojení „everybody recognises“. Podobný obrat (*immediately recognisable*) je použit i v oblíbeném přirovnání kvality k Lochnesské příšeři „on the basis of their elusiveness, on the one hand, and the fact that once seen both are immediately recognisable“ (Ackermann 1997: 262).³ Spornost těchto vyjádření tkví v tvrzení, že „kvalita je okamžitě a všemi seznatelná“. Z toho by totiž vyplývalo, že kvalitu lze intuitivně poznat a posoudit. Ovšem hodnocení založená na intuitivním, pocitovém, a tedy emočně podmíněném dojmu spíše než na faktech nejsou pro posuzování kvality užitečná.⁴ „Kvalitní tlumočení“ nelze jednoduše poznat, aniž bychom provedli analýzu opírající se o předem stanovená kritéria a parametry. Stejně tak nelze říci, že nějaký tlumočník podal „neoptimální“ výkon, aniž bychom takový soud neopodstatnili poměřením tohoto výkonu s relevantními vstupními parametry. Je dobře možné, že srovnatelný tlumočnický výkon bude posouzen jako adekvátní i jako neadekvátní v závislosti na podmínkách tlumočení.

Povinnou součástí prací o kvalitě tlumočení jsou dvě velmi často citované a zdá se i všeobecně přijímané definice kvality, které hovoří o ideálním výkonu a kladou důraz na obsahovou přesnost a věrnost a jazykovou adekvátnost a zároveň na shodný kognitivní efekt na posluchače. K. Déjean le Féalová (1990: 155) uvádí, že: „What our listeners receive through their earphones should produce the same effect on them as the original speech does on the speaker’s audience. It should have the same cognitive content and be presented with equal clarity and precision in the same type of language.“ B. Moser-Mercerová (1996: 44) tvrdí, že „optimum quality [...] implies that an interpreter provides a complete and accurate rendition of the original that does not distort the original message and tries

³ Tento přírůstek je samozřejmě třeba brát jako poetickou nadsázku, protože je fakticky nepřesný vzhledem k tomu, že kvalita tlumočení zřejmě spíše existuje, zatímco Lochnesská příšeře zřejmě spíše neexistuje.

⁴ Jedná se však o faktor, který nelze přehlížet, neboť tlumočení je komunikace a na jakoukoli komunikaci mají emoce, pocity a intuice bezesporu vliv.

to capture any and all extralinguistic information [...] subject to the constraints imposed by certain external conditions. [...] Optimum quality is the quality an interpreter can provide if external conditions are appropriate.“

Obě tyto definice popisují spíše výjimečné případy „ideálního tlumočení“ v ideálních tlumočnických podmínkách (externích i interních). Zda je vůbec možné dosáhnout takového ideálního tlumočení, je podle nás otázkou. Podle tohoto pojetí by mělo být kvalitní tlumočení „dokonalé“, tak jak o něm hovoří ve své práci o kvalitě tlumočení jako společenském konstraktu Nadja Grbićová (2008), jednalo by se o *quality as perfection*⁵. Představíme-li si však klasickou tlumočnickou situaci, tedy konferenci, která může trvat od několika hodin po několik dní, a budeme-li celou tuto konferenci považovat za jeden komunikační akt (tedy za hypertext dle teorie F. Pöschhacker), pak se domníváme, že je v podstatě nemožné zajistit po celou dobu trvání tohoto komunikačního aktu dokonalou úroveň tlumočení tak, jak je popsána výše. I v případě, že jsou dodrženy standardní pracovní podmínky dle platných profesních norem, většinou dříve či později dojde k situaci, kdy tlumočení není, nebo nemůže být, ideální. Nesouhlasíme tedy zcela s názorem D. Gila (1983: 238), podle něhož tlumočníci za normálních pracovních podmínek obecně podávají „dokonalý“ výkon. Realističtější je názor F. S. Sergia (2003: 171), který říká: „It is clear that in the literature on SI, quality tends to be expressed in terms of an ideal world, which we might, kindly, call wishful thinking“ a tamtéž upozorňuje, že „the elimination of the situational context – in which the interpreted event takes place – creates a gap between ideal (academic) quality and situated (real-world) quality.“

Rozpor mezi teoretickou kvalitou a skutečnou kvalitou není dán pouze nezohledněním situačního kontextu, ale i podstatou tlumočení samotného. Netvrdíme, že by dokonalé tlumočení, tak jak je definováno výše, bylo zcela nemožné, ale, jak již bylo uvedeno, považujeme je spíše za výjimku, a to i s ohledem na to, že tlumočnické akce jsou stále odbornější a složitější a podmínky tlumočení méně adekvátní. Každý člověk, a tedy i tlumočník, by měl tihnout k dokonalosti, zároveň je ale třeba si být vědom objektivních limitů a zaměřit se na dosažitelnou a reálnou úroveň svého výkonu. To ovšem v žádném případě neznamená snižování standardů a požadavků na tlumočení. Považujeme proto za vhodné hovořit o optimálním tlumočení, kterým rozumíme ten nejlepší možný výkon za konkrétních okolností (externích pracovních podmínek i interních fyzických a mentálních předpokladů tlumočníka) spíše než o ideálním tlumočení, tedy o tlumočení dokonalém.

Vedle otázky optimálního a ideálního tlumočení je také dobré se zamyslet nad problematikou kognitivního dopadu tlumočení. Déjean le Féalová (1990: 155) ve své výše uvedené definici tvrdí: „[interpretation] should have the same cognitive content and be presented with equal clarity and precision in the same type of language.“ Hovoří tedy o shodném kognitivním efektu na přímé posluchače a na posluchače využívající tlumočení. V literatuře tento názor není nijak výrazně rozporován. My se však domníváme, že stejného kognitivního účinku by bylo možné dosáhnout pouze v (téměř) nereálné situaci, v níž by všichni účastníci komunikace měli srovnatelný kulturní a znalostní základ. Některé velice technické a úzce zaměřené přednášky by tuto podmínku homo-

⁵ Grbićová rozděluje teoretické přístupy ke kvalitě na tři typy dle jejich pojetí kvality: „kvalita jako výjimka“, „kvalita jako dokonalost“ a „kvalita jako schopnost splnit účel“ (*quality as exception, quality as perfection and quality as fitness for purpose*).

genního prostředí splňovat mohly, ve většině tlumočnických situací se však setkáváme s kulturně značně heterogenním prostředím. Rozdíly existují mezi přímými posluchači, pro které je jazyk výchozího projevu jazykem mateřským, a posluchači využívajícími tlumočení, ale i v rámci skupiny přímých posluchačů a v rámci skupiny příjemců tlumočení. Kognitivní účinek souvisí s vytvářením mentálního modelu původního sdělení tlumočnickem a posluchači tlumočení. Jakákoli komunikace o světě kolem nás je založena právě na mentálním modelování na základě vstupní jazykové (a případně i mimojazykové) informace a hlavní funkcí jazyka je zprostředkovat určitou zkušenost o světě jiné osobě.⁶ Předpokladem úspěšné komunikace je tedy shoda mentálních modelů vytvořených jednotlivými účastníky komunikace, k čemuž jsou zapotřebí mimo jiné i sdílené znalosti o světě. Pro úspěch komunikace je pak dále nutná spolupráce mezi účastníky komunikace a jejich vůle si porozumět. „As discourse-based mental modelling is an attempt to bridge the physical, psychological and cognitive gap between human beings, it requires a co-operative attitude on both sides. Speakers need to adapt their discourse performance to the knowledge / beliefs and processing potential they assume to be accessible to the intended listener; and listeners, on their part, have to be open to the speakers' intentions, i.e. willing to make their cognitive resources available for the purposes of being taken on a mental modelling tour.“ (Kohn – Kalina 1996: 12) Je nutné mít na paměti, že schopnost a vůle řečníka a posluchače komunikovat a porozumět si jsou zcela mimo tlumočnickovu kontrolu. Úspěch či neúspěch komunikace zprostředkované tlumočnický závisí tedy i na faktorech, které tlumočnick nemůže ovlivnit.

Požadovat naprostou shodnost kognitivního účinku původního sdělení na přímé a nepřímé posluchače je podle nás nereálné. Každý aktér komunikace, včetně tlumočnicka, si vytváří vlastní mentální model původního sdělení na základě osobních presupozic. Úkolem tlumočnicka je nejprve si vytvořit věrný mentální obraz původního sdělení řečníka (tedy „napojit“ se na řečníka a jeho záměr) a následně se pokusit reformulovat původní sdělení tak, aby si posluchač dokázal vytvořit co nejshodnější mentální obraz původního sdělení. Právě v tom tkví um tlumočnicků, a proto v tlumočení nejde o převod slov nebo jazykových formulací, ale myšlenek a záměru, tedy mentální reprezentace skutečnosti. Opět to neznamena, že by se tlumočnicki neměli snažit o maximální shodnost kognitivního účinku, ale musíme si uvědomovat hranice možností, které jsou dány povahou mezilidské komunikace.

Jedním z teoretiků, který prosazoval vytvoření jednotné definice kvality tlumočení je D. Gile, který postavil svou ranou definici kvality tlumočení na dualitě, respektive komplementaritě obsahu a formy. Kvalita tlumočení je podle něho „vážený součet informační věrnosti a kvality prezentace tlumočnickova projevu, kdy koeficienty závisí na povaze sdělení a situaci“ (Gile 1983: 239).⁷ Obsahové a formální parametry mají tedy podle něho při posuzování kvality různou váhu v závislosti na situačních faktorech a na povaze sdělení. To je jistě nesporné, není však jasné, jak tuto relativní váhu určíme a jaký vliv přesně mohou jednotlivé situační parametry mít. Jedná se tedy v zásadě pouze o komplikovanější formulované obecné tvrzení, že na kvalitu tlumočení má vliv komunikační situace a cel-

⁶ Kohn – Kalina 1996.

⁷ „La qualité d'interprétation est une somme pondérée de la fidélité informationnelle et de la qualité de la présentation du discours d'interprète, dont les coefficients sont fonction de la nature du message et de la situation“ (v textu překlad J. D.).

kový kontext. Mnohost kontextových faktorů, které je třeba brát v potaz při hodnocení kvality tlumočení, zmiňují i další odborné práce,⁸ otázkou zůstává, jak posoudit či měřit relativní význam těchto faktorů. Gile svou definici vztahuje na tlumočnický výkon jako produkt. Jedná se tedy o intertextuální přístup⁹ srovnávající vstupní textový materiál a tlumočnický výstup. Kvalita tlumočení je však mnohem širší pojem, týká se tlumočení jako dynamické služby v rámci celého komunikačního aktu a posuzování textového produktu je pouze jednou z jejích součástí. Gile sám na toto omezení upozorňuje a v pozdějších pracích tuto definici rozšiřuje a hovoří o kvalitě tlumočení v souvislosti s očekáváním posluchačů a s jejich vnímáním kvality, ale také v souvislosti s tlumočením jako kognitivním procesem. Efektivita kognitivních procesů při tlumočení je pro kvalitu tlumočení zvláště relevantní, neboť na nich závisí výsledný produkt tlumočení, ať už v úzkém slova smyslu, tedy jako textový produkt, nebo v širším slova smyslu, tedy jako úspěšný komunikační akt.

Tlumočení jako kognitivní, rozhodovací a strategický proces

Tlumočení lze tradičně posuzovat na ose mezi produktem, tedy tlumočnickým výstupem (textem) v užším slova smyslu, a službou, tedy celkovým procesem zprostředkované interakce v rámci komunikačního aktu, který zahrnuje všechny relevantní aktéry a v němž tlumočnický sehrává roli zprostředkovatele mezikulturní komunikace. Pöchhacker (2002: 97) nabízí srozumitelný holistický přístup k fenoménu kvality tlumočení a zdůrazňuje, že: „the focus on quality assessment may be neither on the source text nor on listener's comprehension or speakers' intentions but on the process of communicative interaction as such. From this perspective [...] quality essentially means successful communication among interacting parties in a particular context of interaction.“

Tlumočnický výstup jako textový produkt umožňující porozumění mezi řečníkem a posluchačem v rámci komunikačního aktu (služby) je výsledkem mentálního, kognitivního procesu probíhajícího v mozku tlumočnicka. Právě ten je pro kvalitu tlumočení klíčový, protože během něho tlumočnický na základě porozumění a analýzy výchozího projevu přijímá rozhodnutí týkající se výběru jazykových, stylistických, textových, pragmatických a sociokulturních prostředků, které tvarují konečnou podobu tlumočení (v užším i širším slova smyslu), jehož cílem je dosáhnout co největší shody mezi mentální reprezentací skutečnosti řečníka a posluchače. Proces tlumočení je komplexní kognitivní úkon, který zatím nebyl uspokojivě popsán a pochopen, přestože se kognitivními aspekty tlumočení zabývá řada studií a existuje i několik pokusů o komplexní modelování tlumočení a popsání dílčích úkonů, které při tlumočení probíhají, a mechanismů jejich vzájemného fungování.¹⁰ O kognitivních procesech pobíhajících v mozku toho koneckonců víme velice málo i obecně a experimentální výzkumy v této oblasti jsou nesmírně složité. Při bádání v oblasti kvality tlumočení se proto nemůže opřít o solidní teoretický

⁸ Viz Kopczynski 1994, Shlesinger 1997, Pöchhacker 2001 a další.

⁹ Viz Shlesinger 1997 nebo Dóubalová 2019: 36.

¹⁰ Gerver 1976, Moser 1978, Gile 1995, Setton 1999, Mizuno 2005 a 2017, Seeber 2011.

základ,¹¹ a to přesto, že kognitivní proces je považován za jednu ze tří hlavních dimenzí kvality tlumočení.¹² Navzdory výše uvedenému je však podstatné se touto otázkou v rámci možností zabývat.

Pokud jde modelování kognitivních procesů při simultánním tlumočení, je všeobecně přijímáno, že mezi úkony, které během tlumočení probíhají více méně současně, patří poslech, jazykové zpracování vstupní informace a porozumění (spočívající zejména v konceptualizaci získávaných vstupních informací a mentálním modelování sdělení), uchování informací v krátkodobé paměti, získávání informací (lingvistických a extralingvistických) z dlouhodobé paměti a produkce cílového textu. Obecně je dělíme do fáze porozumění a do fáze produkce s tím, že podle existujících studií přibližně 70 % času probíhá současně produkce cílového textu a recepce výchozího textu, samozřejmě s časovým posuvem několika vteřin. Co se konkrétně děje „v hlavě“ tlumočnicka však přesně nevíme, a už vůbec nejsme zatím schopni to měřit.

Při zkoumání kvality tlumočení z hlediska kognitivních procesů se však můžeme opřít o model úsilí Daniela Gila, který jednotlivé součásti kognitivního procesu tlumočení dává do souvislosti s požadavky na procesní kapacitu.¹³ Je třeba upřesnit, že tento model původně nebyl vytvořen pro účely teoretického modelování procesu simultánního tlumočení a nebyl jednoznačně potvrzen empirickými výzkumy. K tomu sám Gile (2008: 60) uvádí: „As mentioned earlier, the Effort Models are not a theory, but a conceptual framework. Conceptual frameworks can be tested for convenience, clarity, didactic usefulness, compatibility with existing theories, but falsification tests in the Popperian sense do not apply since conceptual frameworks do not make predictions.“ Jedná se ale o užitečný konceptuální rámec pro popis a pochopení souvislostí mezi kognitivními procesy, kognitivní zátěží, řízením procesní kapacity a kvalitou tlumočení. Gilova kategorizace úsilí odpovídá „hlavním“ fázím tlumočnického procesu, každá z těchto fází sestává z řady dílčích úkonů a každý z těchto úkonů, který není prováděn zcela automaticky, využívá určitý objem procesní kapacity a představuje tedy určitou kognitivní zátěž. Tlumočnick musí tuto kognitivní zátěž zvládnout s omezenými zdroji, které má k dispozici, pomocí jejich optimálního řízení.

Pro pochopení procesu tlumočení z kognitivního hlediska jsou klíčové dva pojmy běžně používané v oblasti kognitivních věd, a to pracovní paměť a kognitivní zátěž.

Pracovní paměť (working memory¹⁴) je „cognitive mechanism responsible for short-term storage, maintenance and processing of information, and for executive control of cognitive processes. [...] Working memory is therefore often described as the workspace of the

¹¹ Práce v této oblasti se zaměřují zejména na využití tlumočnických strategií (např. Riccardi 2003, 2005) umožňujících tlumočnickovi řešit přílišnou kognitivní zátěž a na různé faktory, které kognitivní zátěž zvyšují (informační hustota, rychlost projevu) a ovlivňují tak i kvalitu tlumočení (např. Shlesinger 2003, Barghout et al. 2015, Mizuno 2017 a další).

¹² „The concept of quality can be applied to various dimensions: to material products [...] of an interpretation; to mental processes, for instance when an interpreter's output is analysed with regard to the use of certain strategies; or to social actions, as in analysis of interpreter-mediated face-to-face interaction.“ (Pöchhacker 2015: 334)

¹³ Viz Gile 1995, 2008, 2011.

¹⁴ Tento pojem byl zaveden v 70. letech psychology Alanem Baddeleym a Grahamem Hitchem a měl doplnit pojem krátkodobé paměti tak, aby zahrnoval nejen krátkodobé uchování informací, ale i jejich zpracování a kontrolu kognitivních procesů. Podrobně o modelech pracovní paměti viz například Timarová 2008, 2012, 2014.

mind.“ (Pöchhacker 2015: 443–444) Je třeba ji odlišovat od krátkodobé paměti a dlouhodobé paměti, které slouží k uchování určitého množství informací po určitou (kratší či delší) dobu. Pracovní paměť je širší pojem zahrnující i zpracování informací a řízení tohoto zpracování¹⁵ a prokazatelně souvisí s celou řadou vyšších kognitivních činností, jako je porozumění, učení se, řešení problémů, i obecně s inteligencí.¹⁶ Vztah mezi dlouhodobou, krátkodobou a pracovní pamětí však není zcela jasný a záleží na modelu a definici, kterou autoři používají.¹⁷ Pokud jde o její funkce, autoři se shodují v tom, že zajišťuje „zaměření pozornosti (na informace relevantní pro danou úlohu či cíl), flexibilní a kontextově relevantní manipulaci s obsahy pracovní paměti a inhibici irrelevantních informací.“ (Smith a Jonides in Czop a Heretik 2015: 71)

Pracovní paměť je pro simultánní tlumočení klíčová, neboť simultánní tlumočení je činnost, která vyžaduje neustálé zpracovávání informací, jejich uchovávání (krátkodobé i dlouhodobé) a využívání (získávání informací z dlouhodobé paměti), která klade vysoké nároky na pozornost a která vyžaduje současné vykonávání řady kognitivních úkonů. Většina kognitivních modelů simultánního tlumočení s pracovní pamětí počítá, ale opět platí, že ani zde nemáme přesnější představu o jejím konkrétním fungování a jejím vlivu na proces simultánního tlumočení, a tedy popřípadě i na jeho kvalitu. Významné je ale zjištění, že pracovní paměť má omezenou kapacitu, a to jak z hlediska počtu operací, které může provádět současně, tak i pokud jde o množství informací, které je schopná zpracovat. Jednotlivé kognitivní úkony mezi sebou o tyto omezené zdroje „soupeří“ a v případě jejich nedostatku dochází ke zhoršení schopnosti, případně k neschopnosti, určitý úkon úspěšně provést. Kvalita tlumočení souvisí se schopností tlumočnicka tuto omezenou kapacitu pracovní paměti efektivně využívat, zejména v obtížnějších situacích, kdy musí řešit určitý problém a rozhodovat se, jak procesní kapacitu rozdělit mezi relevantní úkony tak, aby bylo zajištěno optimální řešení.

S pojmem pracovní paměť úzce souvisí také pojem kognitivní zátěž odkazující na úsilí, které je nutné vynaložit pro provedení určitého kognitivního úkonu. Čím náročnější je určitý úkon, případně kombinace úkonů, tím větší zátěží pro pracovní paměť je jejich provedení. Kognitivní zátěž tak lze definovat jako „the portion of an interpreter's limited cognitive capacity devoted to performing an interpreting task in a certain environment“.¹⁸ Důležité je rovněž vědět, že některé kognitivní procesy probíhají automaticky, jiné naopak automatické nejsou (tzv. *controlled processes*). Automatické procesy probíhají bez vědomé kontroly a potřeby vynakládat pozornost a k jejich provedení je potřeba menší úsilí. Naopak neautomatické procesy vyžadují vědomou kontrolu a pozornost, a tedy i větší mentální úsilí. Tyto dva typy procesů představují kontinuum a díky praxi se mohou posunout od neautomatických směrem k automatickým. Automatizace procesů pak vede k uvolnění kognitivních zdrojů, které mohou být použity na jiné, méně automatické či složitější úkony.

¹⁵ To probíhá v části pracovní paměti nazývané *central executive*.

¹⁶ Viz zejména Timarová 2012.

¹⁷ „The distinction between short-term memory and working memory is one that depends on the definition that one accepts.“ (Cowan 2008: 13) Někteří teoretikové hovoří například o „dlouhodobé pracovní paměti“ (Ericsson and Kintsch 1995), jiní považují krátkodobou paměť za součást pracovní paměti (Cowan 2008).

¹⁸ Chen 2017 in Gile 2018 (CIRIN Bulletin n° 56, July 2018).

Je zřejmé, že tlumočení, respektive jednotlivé úkony, které tlumočnický musí provádět, zejména pak souběžné zpracování vstupního materiálu a produkce cílového textu, představují určitou kognitivní zátěž a že pro provedení těchto úkonů tlumočnický čerpá ze svých omezených kognitivních zdrojů. Není jasné, kolik kognitivní kapacity jednotlivé tlumočnicko-procesní úkony vyžadují, lze ovšem přepokládat, že množství těchto zdrojů bude záviset na různých faktorech, například na povaze vstupního materiálu (rychlejší, hutnější text pronesený s přízvukem bude vyžadovat více kapacity než text, který je z hlediska zpracování informace méně náročný), na extralingvistické znalosti tématu apod. Domníváme se proto, že není možné paušálně tvrdit, že určitá fáze tlumočnického procesu vždy vyžaduje více kapacity než jiná. Vždy záleží na konkrétních faktorech v konkrétní tlumočnické situaci.

Aby bylo tlumočení optimální, musí tlumočnický mít dostatek kognitivní kapacity, aby zvládl celkovou kognitivní zátěž, která je na něho kladena. Kvalita tlumočnického výkonu může být ovlivněna ztíženými podmínkami (typicky k nim patří hutný či rychlý projev, přízvuk řečníka, složitá a nejasná argumentace v projevu, čísla, jména, idiomatická vyjádření, případně terminologie či obtížnost tématu) a následným nedostatkem procesní kapacity, ale také neoptimální alokací procesní kapacity na jednotlivé úkony.

Kvalitního tlumočnického výkonu tedy lze dosáhnout optimálním a úsporným nakládáním s kognitivními zdroji prostřednictvím automatizace tlumočnických procesů díky znalostem a zkušenostem a díky efektivitě rozhodovacího procesu při tlumočení. To vše jsou schopnosti a dovednosti, které tlumočnický musí být schopni vědomě používat a flexibilně přizpůsobovat konkrétní tlumočnické situaci.

Již před mnoha desítkami let Jiří Levý konstatoval, že překlad je rozhodovací proces, „tj. série určitého počtu posloupných situací – tahů jako ve hře –, v nichž se překladatel vždy musí rozhodnout mezi určitým, a zpravidla přesně definovaným, počtem alternativ.“ (Levý 1971: 73) Toto tvrzení můžeme zcela jistě použít i pro tlumočení, které je také sérií posloupných, ale navíc i souběžných a vzájemně se překrývajících rozhodnutí. Rozhodování, které je považováno za jednu ze základních lidských kognitivních činností a lze je definovat jako volbu z možných alternativ na základě určitých kritérií či strategií, je tedy další kognitivní úkon, který tlumočnický provádí. Rozhodování tlumočnického ohledně tlumočnického řešení je ztíženo tím, že je závislé na vstupním materiálu, jehož přesnou podobu tlumočnický předem nezná a nemůže s ním volně zacházet ani jej upravovat. Navíc je ovlivňováno dalšími situačními faktory, jako jsou typ projevu, typ posluchačstva, znalostní základ atd., které tlumočnický také nemá pod kontrolou. Pokud jde o výsledek rozhodovacího procesu a účinek tlumočnickova řešení ve smyslu mentální reprezentace původního projevu, který si na základě jeho tlumočení vytvoří posluchač, i ten tlumočnický může pouze předpokládat a doufat, že se maximálně přiblíží záměru řečníka. Tlumočnický se navíc musí na rozdíl od překladatele rozhodovat v časové tísní, takže potřebuje mít možné alternativy okamžitě k dispozici a volba mezi nimi musí být velice rychlá. Vzhledem k omezené procesní kapacitě je důležité, aby rozhodovací proces byl maximálně automatizovaný a nevyčerpával příliš mnoho procesních zdrojů. Vzhledem k tomu, že rozhodování probíhá na základě znalostí uložených v dlouhodobé paměti a dostupných kontextových informací, je pro účinnost rozhodnutí zásadní objem a disponibilita relevantních informací pro řešení konkrétního problému. Povaha tlumočení (na rozdíl od překladu) vyžaduje od tlumočnického rozhodování založené na neúplné informaci a jeho

realizaci během maximálně několika vteřin na základě předvídání nejpravděpodobnějšího dalšího vývoje projevu a na něm založeném odhadu správného řešení.

Tlumočník tak musí v minimálním časovém intervalu řešit množství vzájemně propojených a současně se objevujících problémů na všech úrovních komunikace (recepce a zpracování informací, jazykové porozumění, analýza, konceptualizace, produkce, zpětná kontrola). Rozhodovací proces v tlumočení tedy probíhá nejen v časové, ale i v kognitivní tísní. O to důležitější je strategické chování a předvídání možných problémů, a tedy i jejich potenciálních řešení, které umožní snížit vynaložené procesní úsilí.

Strategické chování obecně spočívá v naplňování způsobu, jak vyřešit určitou situaci či dosáhnout určitého cíle, a vede k úspoře procesní kapacity díky předem připravenému (a pokud možno do značné míry zautomatizovanému) řešení situace. Strategická povaha tlumočení se neprojevuje pouze použitím určité konkrétní strategie, ale i rozhodnutím o nepoužití strategie, případně o neřešení určitého problému, který by vedl k přílišné kognitivní zátěži.

Význam tlumočnických strategií je zcela nesporný. V odborné literatuře se objevují různé termíny, které toto chování označují, např. strategie (Kohn, Kalina, Riccardi), techniky (Jones), strategie a taktiky (Gile), postupy (Čeňková). Rozdíl mezi strategií a taktikou v původním významu je v tom, že strategie představuje obecný či dlouhodobý plán, jak dosáhnout cíle a taktiky pak jednotlivé konkrétní kroky k realizaci dané strategie. Vzhledem k rychlosti průběhu tlumočení nelze hovořit o dlouhodobém strategickém plánování řešení konkrétní tlumočnické situace. Lze ale například hovořit o obecných strategiích, které se týkají procesu tlumočení jako celku (příprava, anticipace, inference, monitorování apod.), a konkrétních strategiích, které tlumočník použije pro řešení specifického problému. Plánování použití konkrétních strategií většinou probíhá až po zahájení projevu a v jeho průběhu, tedy ve chvíli, kdy tlumočník může přesněji posoudit problém, který má řešit.¹⁹

Pokud bychom se drželi původního významu výrazů strategie a taktika, pak například v situaci, kdy je projev pronesen v rychlém tempu (rychlost zde představuje faktor zvyšující kognitivní zátěž a vyžadující adekvátní řešení), bude strategií maximální časová úspornost procesu tlumočení a konkrétními taktikami při realizaci této strategie vynechávání (redundantních) informací, generalizace, sumarizace apod.

V zásadě se tedy jedná o strategické řešení problémů na makrorovině (celý projev, případně konference) i mikrorovině (kratší úseky).²⁰ Správné nastavení strategického chování na makrorovině, které může spočívat i v kombinaci několika různých strategií, totiž umožní následně vybrat optimální řešení dle okamžité potřeby.

¹⁹ Strategie si tlumočník může připravit předem při přípravě na tlumočnickou akci na základě získaných informací a materiálů (power-pointové prezentace, informace o řečnících) a poté je přizpůsobit konkrétnímu vývoji situace během tlumočení.

²⁰ Rozdělení na mikro- a makrostrategie (případně globální a lokální strategie) se v translatologii objevuje v oblasti překladu. Jedná se o strategické pojetí překladu na úrovni celého textu a na úrovni kratších úseků (viz Schjoldager 2008). Upřesňujeme, že zde uvedené rozlišování makro a mikro roviny strategického rozhodování se liší od rozdělení tlumočnických strategií na makrostrategie a mikrostrategie označující strategie procesní a strategie pro konkrétní projev/problém (např. Kader – Seubert 2011).

Většina definic komunikačních strategií také hovoří o vědomém a plánovaném chování,²¹ do jaké míry však je použití konkrétní strategie v konkrétní situaci u tlumočnicků plánované a vědomé, není dostatečně jasné. Zjistit, které strategie tlumočnické použil vědomě a které nikoli, je obtížné z důvodu rychlosti probíhajících procesů a velmi omezené znalosti fungování kognitivních procesů.

Správně použité strategie vedou k úspornosti při alokaci kognitivních zdrojů a umožňují tlumočnickovi zbylou procesní kapacitu využít na jiné úkony či na použití dalších strategií. Vzhledem k tomu, že kvalita tlumočení je podmíněna optimálním rozložením procesní kapacity na jednotlivá úsilí a že strategie přispívají k tomuto optimálnímu rozložení kapacity, můžeme konstatovat, že strategie jsou zásadní pro úspěch tlumočnického procesu.

Obecně pak můžeme říci, že kvalita tlumočení závisí na efektivitě rozhodovacího procesu tlumočnicka při řešení konkrétního problému a že k této efektivitě významně přispívá, vedle tlumočnických dovedností a jazykových a mimojazykových znalostí, také výběr nejúčinnějších řešení, tedy strategické chování tlumočnicka.

Z výše uvedených úvah plyne, že kvalita tlumočení, tak jak jsme se ji pokusili popsat, je sice velice komplexní jev ovlivněný mnoha faktory, tlumočníci však zároveň mají k dispozici nástroje v podobě znalostí, schopností a dovedností, které jim mohou umožnit kvalitu pozitivně ovlivňovat a „řídít“ v konkrétní tlumočnické situaci. Vyžaduje to určité teoretické znalosti týkající se některých pojmů, které jsme popsali výše, a jejich následnou aplikaci v praxi. V tomto kontextu je zajímavé, a to zejména z hlediska výuky tlumočení, úzké propojení mezi teorií tlumočení a jejím využitím v praxi. Studenti tlumočení by měli být vedeni k pochopení souvislostí mezi kvalitou tlumočení a kognitivními procesy, nakládání s procesní kapacitou a komunikačními aspekty tlumočení, neboť díky tomu získají účinný nástroj, který dále mohou používat a rozvíjet a přizpůsobovat rozmanitým situacím a problémům. Stejně tak i profesionální tlumočnickům tento vhled umožní agilně reagovat na konkrétní tlumočnický problém a řešit jej se znalostí věci. Díky pochopení faktorů, které ke konkrétnímu řešení vedly, pak mohou své rozhodování a strategické chování cizlovat a adaptovat na budoucí situace, které přinesou obdobné výzvy. V konečném důsledku tato vědomá praxe může snížit i stres, který s tlumočením nutně souvisí.

BIBLIOGRAFIE

- Ackermann, D. – Lenk, H. – Redmond, M. (1997) 'Between Three Stools – Performance Assessment in Interpreter Training', in *Translationsdidaktik: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*, Tübingen: Narr, 262–267.
- Aristotelés (1958) *Organon: Kategorie*. Praha: Československá akademie věd.
- Barghout, A. – Ruiz Rosendo, L. – Varela García, M. (2015) 'The influence of speed on omissions in simultaneous interpretation', *Babel* 61(3): 305–334.

²¹ „Strategies can be defined as potentially conscious plans for solving what to an individual presents itself as a problem in reaching a particular communicative goal.“ (Faerch – Kasper in Pöschhacker 2015: 402)

- Cowan, N. (2008) 'Chapter 20 What are the differences between long-term, short-term, and working memory?', in *Essence of Memory*, Elsevier, 323–338.
- Czop, O. – Heretik, A. N. (2016) 'Pracovní paměť a exekutivní funkce: koncepce, vztahy a kontroverze', *Annales Psychologici* (2): 67–80.
- Déjean le Féal, K. (1990) 'Some thoughts on the evaluation of simultaneous interpretation', in *Interpreting: Yesterday, Today, and Tomorrow*, John Benjamins, 154–160.
- Ďoubalová, J. (2019) *Kvalita z hlediska tlumočení jako strategického rozhodovacího procesu – direkcionalita a strategie při tlumočení právních textů*. Praha: Univerzita Karlova, vedoucí práce prof. Ivana Čeňková, CSc.
- Ericsson, K. A. – Kintsch, W. (1995) 'Long-term working memory', *Psychological Review* (102): 211–245.
- Gerver, D. (1976) 'Empirical studies of simultaneous interpretation: A review and a model', in *Translation, Application and Research*, New York: Gardner Press, 165–207.
- Gile, D. (1983) 'Aspects méthodologiques de l'évaluation de la qualité du travail en interprétation simultanée', *Meta* 28(3): 236–243.
- Gile, D. (c1995) *Regards sur la recherche en interprétation de conférence*. Villeneuve d'Ascq: Presses universitaires de Lille.
- Gile, D. (2008) 'Local Cognitive Load in Simultaneous Interpreting and its Implications for Empirical Research', *Forum* 6(2): 59–77.
- Gile, D. (2011) 'Errors, omissions and infelicities in broadcast interpreting', in *Methods and Strategies of Process Research*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 201–218.
- Grbić, N. (2008) 'Constructing interpreting quality', *Interpreting* 10(2): 232–257.
- Kohn, K. – Kalina, S. (1996) 'The Strategic Dimension of Interpreting', *Meta* 41(1): 118–138.
- Kopczynski, A. (1994) 'Quality in conference interpreting: some pragmatic problems', in *Bridging the Gap. Empirical Research in Simultaneous Interpretation*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin, 87–99.
- Levý, J. – Červenka, M. (eds.) (1971) *Bude literární věda exaktní vědou?*, Praha: Československý spisovatel.
- Mizuno, A. (2005) 'Process Model for Simultaneous Interpreting and Working Memory', *Meta* 50(2): 739–752.
- Mizuno, A. (2017) *Simultaneous Interpreting and Cognitive Constraints*, 1–28: https://www.researchgate.net/publication/315807693_Simultaneous_Interpreting_and_Cognitive_Constraints (access: 30. 3. 2019).
- Moser-Mercer, B. (1996) 'Quality in interpreting: some methodological issues', *The Interpreters' Newsletter* (7): 43–55.
- Moser-Mercer, B. (1978) 'Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application', in *Language Interpretation and Communication*, New York: Plenum Press, 353–368.
- Pöchhacker, F. (2001) 'Quality Assessment in Conference and Community Interpreting', *Meta* 46(2): 410–425.
- Pöchhacker, F. (2002) 'Researching interpreting quality', in *Interpreting in the 21st Century*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 95–106.
- Pöchhacker, F. (2012) 'Interpreting Quality: Global professional standards?', in *Interpreting in the Age of Globalization*, Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 305–318.
- Pöchhacker, F. (2013) 'Researching Quality: A Two – Pronged Approach', in O. García Becerra – E. M. Pradas Macías – R. Barranco-Droegge, *Quality in Interpreting*, Granada: Comares, 33–55.
- Pöchhacker, F. (ed.) (2015) *Routledge encyclopedia of interpreting studies*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Schjoldager, A. (2001) 'Reflective summary of a dissertation on simultaneous interpreting', in D. Gile – H. V. Dam – F. Dubslaff – B. Martinsen – A. Schjoldager, *Getting Started in Interpreting Research*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 221–232.
- Seeber, K. G. (2011) 'Cognitive load in simultaneous interpreting Existing theories – new models', *Interpreting* 13(2): 176–204.
- Setton, R. (1999) *Simultaneous interpretation: a cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Shlesinger, M. (1997) 'Quality in simultaneous interpreting', in *Conference Interpreting*, Amsterdam: John Benjamins, 123–131.
- Shlesinger, M. (2003) 'Effects of presentation rate on working memory in simultaneous interpreting', *The Interpreters' Newsletter* (12): 37–49.
- Straniero Sergio, F. (2003) 'Norms and Quality in Media Interpreting: The case of Formula One press conferences', *Interpreters' Newsletter* (12): 135–174.
- Timarová, Š. (2012) *Working memory in conference simultaneous interpreting*. Charles University in Prague/University of Leuven.
- Zwischenberger, C. (2010) 'Quality criteria in simultaneous interpreting: an international vs. a national view', *The Interpreters' Newsletter* (15): 127–142.

Internetové zdroje

CIRIN, an international information network on research into conference interpreting. <https://www.cirinandgile.com>

AIIC, The International Association of Conference Interpreters. <https://aiic.net>

RÉSUMÉ

Le présent article porte sur la qualité en interprétation simultanée, plus particulièrement sur les difficultés inhérentes à la définition de la qualité en interprétation simultanée et sur les processus cognitifs associés à l'interprétation simultanée et à sa qualité.

Formuler une définition exhaustive de la qualité en interprétation simultanée intégrant tous les différents aspects pertinents s'avère difficile, voire impossible, et probablement peu utile pour la pratique, vu la multitude des facteurs qui doivent être pris en compte, les différentes perspectives qui peuvent être adoptées et la nature inévitablement subjective de toute évaluation et appréciation de la qualité. L'article fournit une analyse de certaines approches envers la qualité en interprétation simultanée considérées comme problématiques, notamment la notion de qualité idéale de l'interprétation qui est mise en question et confrontée à la notion de qualité optimale, à savoir réaliste et atteignable. Le postulat que l'interprétation devrait avoir le même effet cognitif sur les clients que le discours original est également contesté.

La notion de qualité est mise en relation avec les différents processus cognitifs associés à l'interprétation simultanée. Les concepts de mémoire de travail ou de charge cognitive et leur rapport à l'interprétation simultanée en tant que processus de prise de décision et d'acte stratégique sont analysés. La qualité en interprétation simultanée s'entend comme la capacité à gérer d'une manière efficace les ressources cognitives disponibles et à choisir les stratégies adéquates afin d'identifier et de résoudre des problèmes particuliers, dans un contexte professionnel spécifique, tout en prenant en compte les conditions de travail et les prédispositions individuelles de l'interprète.

Mgr. Jana Ďoubalová, Ph.D.

Ústav translatologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
 doubalova@yahoo.fr